

Kaastöötajad ja koostöötajad

Jüri Saar

Punaimpeeriumi eriteenistuste¹ salajaste kaastöötajate (koostöötajate) tegevust on analüüsinud eeskätt meie ajaloolased.² Nõukogude okupatsiooni perioodil Eestis tegutsenud „salad” – arhailiselt *seksot, neglasnoi osvedomitel*, tunnustavalt, ametlikult „mittekoosseisulised luurajad, agendid, allikad, informatorid”, põlglik-stigmatiseerivalt „keelekandjad, nuhid, nuuskurid, kitsed, koputajad” – on laiema sotsiaalteadusliku käsitluse alt välja jäänud.

Seda kontingenti võib näha julgeolekuohuna, sest impeeriumi kokkuvarisemisest jäid maha (inim)pommid („toimikutega mehed-naised”), kelle nn. distantsjuhtimispuhl on praegugi Moskvast.³ Vähetähtis pole psühholoogilise sõjapidamise ja mõjutustegevuse aspekt, mis tugineb ENSV-s väidetavalt laialt levinud kollaboratsioonile kui minevikutaagale. Eesti riigi vastavatel ametkondadel on eelnimetatud põhjustel teemaga (sh. lustratsiooniga) lubamatu ja võimatu mitte tegelda.

Koostöötajate valdkonna käsitlemine näitab Eesti paiknemist kultuurilis-tsitiliseerimisel lääne-ida mentaalsel skaalal. On ju valida, kas teha seda justkui kahetsedes, et pole olnud võimalust kõiki sedalaadi koostööle läinuid avalikult häbistada. Või eelkõige ratsionaalsel viisil, püüdes niisuguse koostöö mehhanisme paremini mõista ning minevikku ja selle mõju olevikule adekvaatselt hinnata ja seejärel riiklikku suhtumist kaasajastada. Sakslased on kogu kompleksi tabavalt tähistanud terminiga *Vergangenheitsbewältigung*, mis tähendab mitte niivõrd mineviku meelepidamist, mitteunustamist, kuivõrd minevikuga aktiivset toimetulekut, sellest jagusaamist ja selle ületamist.⁴

Organid ja võim

Üks jätkuvalt levitatavaid müüte on Nõukogude Liidu (Vene) salateenistuste ja Lääne luureteenistuste kujutamine põhimõtteliselt sama asjaga tegelejatena. Analoogselt sellega, kas kosmonaut või astronaut, vabadusvõitleja või terrorist, on ühe poole spioon teise luuraja. See seisukoht ei vasta tegelikkusele, sest Lääne luuretraditsioonis ei ole kunagi olnud niivõrd kesket rolli riigi funktsioneerimisel ja kaasnevaid eeliseid, „nomenklatuurset” positsiooni eriteenistustel, nagu on olnud Vene traditsioonis. Avatud ühiskonnas ei tegelda sihipärase ja massilise koostöötajate värbamisega, sest laiaulatuslikul informantide võrgul pole funktsiooni. Eriteenistuste tegevust ei ole kombeks tunnistada („ei kommenteeri”), sellealase võimekuse eksponeerimine ei kuulu tavapärase praktika ega hea tooni juurde. Läänelikus avalikus arvamuses on neil teenistustel hoopis teistsu-

¹ Edaspidi KGB.

² Vt. nt. T. Noormets (koostaja). Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil. Artiklite ja dokumentide kogumik. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus. Tallinn, 1999.

³ E. Lucas. Pettus. Spioonid, valed ja kuidas Venemaa Läänt tüsatab. Kirjastus Varrak, Tallinn, 2012, lk. 24.

⁴ Saksamaal on seda mõistet kasutatud kirjeldamiseks suhtumist nii natsismi- kui ka kommunismiperioodil Saksamaal toiminusse.

gune asend ning need ei dubleeri, suuna ega kujunda aktiivselt ühiskondlik-poliitilist elu. Veelgi enam, praktiliselt kõik spioneerimisel viljeldavad tegevused on lääneliku arusaama järgi pahelisusele kalduvad või vähemalt piiripealsed, seetõttu kindlat kontrolli vajavad. Omamaised „nähtamatud võitlejad” toovad riigile kasu, kuid tegelevad hämarate asjadega, tihti kahepalgelisust eeldavate meetoditega.

Läänemaaailmas pole tavalisel korralikul inimesel üldjuhul eriteenistustega mingit kokkupuudet. Kontrollistruktuurid ja ametnikud, keda teatakse ja tõsiselt kardetakse, on maksuamet(nik) või liikluspolitsei(nik), eri- ja salateenistusi nähakse põnevusfilmides ja -raamatutes. Opritšniklikus⁵ traditsioonis on asi teistmoodi – päris- ja salamaailm on kogu aeg kuidagi segatud ja vahetavad pidevalt kohti. Tajutav on millegi tabamatu pidev kohalolek, mis nagu ühest küljest tekitab hirmu, kuid teisest küljest niisugune „pehme ja jäiga, varjatud ja avaliku” võimu segunemine vaimustab. Eriteenistuste kohalolu ja agentuuri loomise traditsioon on Venemaal oluliselt laiaulatuslikum ja hõlmab massiliselt ka tavalisi keskmisi, seaduskuulekaid inimesi.

Seda, et KGB polnud luure- või vastuluure organ traditsioonilises tähenduses, kinnitas selle institutsiooni struktuur, mis sisuliselt kopeeris kompartei püramiidjat ülesehitust. Mõlemad pidid olema esindatud kõigis regioonides, asutustes, ettevõtetes ja organisatsioonides, kuid nende toimetehhanism pidi olema kõrvaliste pilkude eest varjus. Kord domineeris KGB kui n.-ö. aktsioonile orienteeritud võimuvvertikaali pragmaatiline pool, seejärel hakkas aga suhtelist ülekaalu saavutama n.-ö. ideoloogide, dogmaatikute leer. Just parteiliinis pidid koonduma üheks jõuvektoriks eriteenistused ja üldse jõuametkonnad (sh. miilits ja prokuratuur), alludes keskkomitee administratiivorganite osakonnale ning NLKP poliitbüroole. Kõik KGB ohvitserid kuulusid kommunistlikusse parteisse ja allusid parteidistsipliini kaudu lõppkokkuvõttes NLKP peasekretärile kui võimuvvertikaali absoluutsele tipule.

Sedasorti hierarhilise võimustruktuuri eripära oli aga organite tasemel, et ka juht, „isand” oli ise järgmise taseme juhi alluv täpselt samasuguste „õigustega”, nagu reko-putajal olid tema suhtes. Siin võis näha ilmselget vastuolu, mis seletab muu hulgas suuri probleeme parteilaste kasutamisel salajaste kaastöötajatena. NSVL RJM direktiivid nr. 161 (26.09.1952) ja nr. 16 (31.01.1953) nägid ette partei-, nõukogude-, ametiühingu-, komsomoliorganisatsiooni ja parteiorganeid teenindavate töötajate väljaarvamist julgeolekuorganite agentuurvõrgust.⁶ KGB omakorda protesteeris selle vastu, väites et niisugused sammud nõrgendavad agentuuri oluliselt. 1959. aasta KGB põhimäärusega allutati julgeolekuorganid veel tugevamalt parteilise kontrolli alla. Keelatud oli värvata koostööle isikuid parteiaparaadist ja tippnomenklatuurist, s. t. kompartei ja komsomoli funktsionääre allorganisatsioonide juhtideni, kõigi tasandite rahvasaadikuid ja relvajõudude poliitohvitseri ning prokuröre ja kohtunikke.⁷

Ilmselt kardeti partei suunalt KGB püüdu parteiline hierarhia täielikult endale allutada. Pealegi tekitas sedasorti topeltalluvus ilmselgeid võimuküsimusi, sest kujunes võimalus, mille järgi KGB tipp nägi rohkem ja oli ise vähem läbipaistev kui parteilise hierarhia tipp. Seda ei tohtinud ideoloogilises mõttes olla, sest kommunistid pidid kõik olema võrdsed. Ka tekkis olukorras, kus üks kommunist kasutas ja käsutas teist kommunisti „kitse panejana”, s. t. endale absoluutselt allutatuna, suur ideoloogiline vastuolu. Absoluutne lojaalsus üritusele ja halastamatus (kodumaa) reeturite, ülejooksikute suhtes pidi kujundama monoliitse ordu. Ka poliitbüroo liige võis kaotada oma positsiooni hetkega ja kaduda olematusse, kui

⁵ Vt. J. Saar. XXI sajandi väljakutse: tsivilisatsioonid, kultuurid, väärtused. Hea Raamat, Tallinn, 2014, lk. 271–272.

⁶ ERAF, f. 131, s. 264, l. 1

⁷ V. Yasmann, V. Zubok. The KGB documents and Soviet collapse: Part II. NCEEER, Washington, D.C., 1998.

selgus tema ebalojaalsus üritusele (reaalsuses tegelikult „suurele juhile”) või allajäämine võimumängudes. Ja muidugi pidi omakorda kõike varjama vastavalt vaikimiskohustusele (omasid ei reedeta), sest kõige olulisem oli grupilojaalsus, mis tagas jätkuvalt kuulumise kõrgemas tähenduses „meie” hulka.

Nagu koostööle värvatud inimesed olid vahendid KGB-le, nii pidi KGB olema instrument kommunistliku partei juhtkonna kui peaeksperimentaatori käes. Kompartei oli avalikkuse eest peidus olev organisatsioon nii tekkides, võimul olles tegutsedes kui ka kadudes, s. o. sisuliselt kogu eksistentsi jooksul. Partei tegevuse ulatus, need hoovad, mille kaudu inimesi valitseti, pidid olema varjatud. Kommunistide võim tugines paljuski luure- ja julgeolekuteenistuste kõikjale tungivale halastamatule haardele. KGB oli kompartei ja Nõukogude riigi relvastatud väesalk võitluseks välis- ja sisevaenlastega, mis kattis kogu ühiskonda omamoodi metataseme organisatsioonina. Sedalaadi alluvus- ja sõltuvussuhte loomine ning säilitamine vabas ühiskonnas on võimatu, arengut pärssiv ja oli ilma tohutute ressursside kulutamisetä küsitav ka nõukogudemaal.

Nõukogude võim keskendus ellujäämise küsimustele, mis leidis aset surmavõitluses vaenlastega. See oli tüüpiline null-summa ühiskonnaelu korraldus, kus üks paratamatult võidab ja teine kaotab, klassivõitlusel polnud piire, sest heideldi vaenlasega nii enda sees kui ka enda ümber. Intensiivsel „meie-nemad” vastandamisel, omade ja võõraste kardinaalsel eristamisel on religioosne, manihheistlikku tüüpi tagapõhi (usklikud vs. uskmatud). Läänemaisele õigusteadvusele on mõistetamatu olukord, kus vene päritolu inimene võib olla korraga ärimees, organiseeritud kuritegevuse esindaja ja luuretöötaja ning lähteriigi ühegi institutsiooni jaoks pole see probleem.⁸ Peaasi, et ollakse „omade hulka” kuuluja, ühisürituses kaasalööja.

Võõraid ei saa kunagi lõplikult usaldada, mis tähendab, et vastaspoolelt värvatud agendid, mõjuagendid, ülejooksikud ja nn. kasulikud idioodid jäävadki võõrasteks. Nende lojaalsusel puudub klientelismi loogika järgi tagatis, mistõttu neid võib üksnes kasutada „püha” eesmärgi huvides. Üldreegel on, et konvertiite (uude usku pöördujaid) tegelikult ei usaldada, sest neil pole kedagi, midagi n.-ö. panti panna, mistõttu on nõutav nende isiklik panus ja püüdlikkus usalduse ärateenimiseks. Isegi suuri teeneid teinud äraandjate käsi pole käinud hästi. Näiteks K. Philby avastas pärast põgenemist juba Moskvast olles, et ta polnudki ohvitser KGB polkovniku auastmes, ja viibis sisuliselt elu lõpuni koduarestis. Samasugune ebameeldiv üllatus võib tulevikus oodata ka siinseid reetureid eesotsas Herman Simmiga. Ürituse huvides mõnikord etendatakse, justkui neist oleks saanud „omad”, kuid see on ainult järjekordne manipuleerimine. Pooli vahetanutele on antud lubatäht, puutumatus, nad on pragmaatilistes huvides päästetud ära näiteks kodumaisest karistusest, kuid päris omaks ei saa nad kunagi. Vladimir Putini korduvalt väljendatud hoiak „vilepuhuja” Edward Snowdeni suhtes, mis väljendub tema repliikides huvipuuduse kohta selle inimese vastu, on tõenäoliselt siiras.

Nõukogude pärand on pärjanud varjatud luuramise erilise ausäraga. KGB kõikvõimsuse müüt puudutas paljude Nõukogude inimeste emotsionaalset tundeniiti – patriotismi. Niisugune arusaam on selge viide venelikule, oma sügavamalt sisult idamaisele arhetüübile, sest „venelased ei labasta ega naeruväärista luuretegevust. Pigem võtavad nad seda päris tõsiselt, nii ohuna välismaalt kui ka millenagi, mille poolest nad ise võivad silma paista.”⁹ KGB-d peeti üldiselt tõhusaks, kõiketeadvaks ning korruptsioonist sisuliselt puutumata jäänud organisatsiooniks. Klaustrofoobses, näruselt juhitud ning altkäemaksudest ja võimu

⁸ CIA direktori James Woolsey tunnistus USA esindajatekojas 21. septembril 1999, viidatud: E. Lucas, *op. cit.*, lk. 220.

⁹ E. Lucas, *op. cit.*, lk. 17–18.

kuritarvitamisest läbi imbinud Nõukogude Liidus ei saanud just paljud riigielu sfäärid sellega hoobelda. Organites seevastu töötasid parimatest parimad, kes said oma töö eest väärilist tasu. Nad kuulusid justkui nähtamatusse, kuid kõikvõimsasse sekti, olid üle igapäevastest muredest, teadsid kõike ja võtsid enda peale vastutuse kõige toimuva eest. See institutsioon võis vajadusel olla karm, halastamatu, kuid oma sügavamas olemuses õige asja eest väljas.

Piirid sise- ja välisvaenlaste ja vastavate teenistuste vahel Nõukogude Liidus ei olnud ühetähenduslikud, samad julgeolekuga seotud kaadriohvitserid töötasid vaheldumisi „kodus ja võõrsil”.¹⁰ Kõigil ideoloogiaga ühendatud impeeriumidel puuduvad põhimõtteliselt geograafiliselt fikseeritud stabiilsed välispiirid, sest impeerium peab laienema.¹¹ Välismaal töötamist käsitleti preemia ja privileegina tubli siseriikliku teenistuse eest. Heatahtlik ülistav hoiak suhtumises välismaal tegutsevatesse luurajatesse, spioonidesse, illegaalidesse on sellisena säilinud ka tänasel Venemaal. Neid austatakse, pärjatakse märtrioreooliga ja võetakse pärast paljastamist kodumaal vastu kui kangelasi. Polooniumiga mürgitamiselt tabatud Andrei Lugovoi valiti Riigiduuma saadikuks. Lääne väärtussüsteemi raames on uskumatu, et endine illegaal Anna Chapman kogub kodumaal tänu oma varasemale tegevusele tohutu sotsiaalse kapitali ning hakkab juhtima TV-s menukat autorisaadet. Juunis 2010 Ukrainas antud intervjuus kõneles Venemaa tolleaegne peaminister V. Putin umbes järgmist: „Spiooni amet on väga raske ja auväärne, sest sulanduda vaenlaste hulka, kõnelda nende keelt perfektselt ja samal ajal teenida kodumaad on jõukohane ainult kõige vapramatele ja usaldusväärsematele inimestele. Kodumaa tagab kõigile tagasi saabunud kangelastele muretu ja huvitava elu. Reetureid ootab aga paratamatu hukatus, sest nad joovad ennast põhja, kaotavad vaimse tasakaalu jne.”¹²

Massikultuurist näiteid tuues on luuraja Otto von Stierlitz (major Maksim Issajev) oma kodumaa tõeline patrioot, kommunist, kangelane kuubis, võitmatu sangar, kommetelt laitmatu härrasmees. Teda ei huvita edevad moevidinad, relvad ega tüdrukud, tema relvaks on vahe mõistus, mida täidab sügav armastus kodumaa vastu ja lojaalsus „oma hõimu” suhtes. „Seitsmeteistkümne kevadise hetke” esilinastusel saalitäiele julgeolekuohvitseridele olevat paljud neist häduspisaraid valanud.¹³ Ameerikas aastaid tegutsenud Vene spiooni suhtumist ilmestab järgmine tsitaat: „Ehkki põhivastase territooriumil tegutsemine tähendas igapäevast stressi, hakkasid Ühendriigid mulle meeldima. Kõige suuremat naudingut valmistas mulle reisimine... külastasin... erinevaid linnu ja lõbustusparke ning käisime Delaware`i rannikul Atlandi ookeanis ujumas. Sõitsime New Yorki ja Niagara juga vaatama. Mõnikord ühendasin säärased retked raske tööga... mulle jäi küllaga aega vaatamisväärsustega tutvumiseks.”¹⁴ Spioon kiidab Ameerikat, kuid ülistab samas enda tegevust, millega hävitab sedasama paljude põlvkondade loodud keskkonda ja ohustab sealseid inimesi. Indiviidi tasandil Ameerika kui sihtriik meeldis, kuid kollektiivses mõttes, koosluse huvidest lähtudes, oli tegemist surmavaenlasega.

¹⁰ Näiteks RJK eliitüksus Vimpel (Võmpel) allus Esimesele Peavalitsusele ehk välisluurega tegelevale ametkonnale, teine eliitüksus Alfa tegeles terrorismivastaste operatsioonidega ja allus RJK seitsmendale valitsusele. Mõlemad on kasutatud nii sise- kui ka välismaal (nt Afganistanis, Leedus, Moskvast, Ukrainas).

¹¹ Vt. selle kohta laulu „Tehtud Nõukogude Liidus” sõnu, mida esitati pärast president Putini kõnet Vene konstitutsiooni 20. aastapäeval 12. detsembril 2013: <http://masteroff.org/47936.html>

¹² Vt.: <http://www.postimees.ee/291592/putin-spiooniskandaali-pohjustas-reetmine>

¹³ Autor Julian Semjonov kodanikunimega Julian Ljandres (1931–1993) sai nimetatud seriaali stsenaariumi eest 1978. aastal NSVL KGB kirjanduse ja kunsti preemia.

¹⁴ V. Tšerkašin, G. Feifer. Agendijuht. KGB ohvitseri mälestused. Grenader Grupp, 2013, lk. 152–153.

Nuhid meie hulgas

Laiaulatusliku informeerimisaparaadiga organitel, kes olid alati kohal ja toimetamas, tugineski suuresti NSV Liidu kõikvõimsate, kõikenägevate ja kõiketeadvate valitsejate võim. Kuigi nn. kompetentsed organid elasid üle hulga nimevahetusi, administratiivseid liitmisi ja lahutamisi, jäi tšekistliku tegevuse tähtsaimaks ja varjatud osaks agentuuritöö ehk salajaste kaastöötajate värbamine ja operatiiv-agentuursete meetodite abil oma eesmärkide saavutamine. Agentuurid olid Eestis lisaks KGB-le sõjaväeluurel (GRU), piirivalve ja sõjaväe eriosakondadel – tegelikult kõikidel operatiivtööd tegevatel nn. jõuametkondadel. Koostöötajaid kasutasid Nõukogude perioodil lisaks luure- ja vastuluureorganitele õiguskaitseorganid (kinnipidamisasutused, miilits, kriminaaljälitus, prokuratuur), mis olid julgeolekuorganite suhtes ametlikus või mitteametlikus alluvusvahekorras.

Kui KGB loodud kontrollisüsteem oli võrreldav ühiskonda katva võrguga, siis agentuuri tihedus on analoogne võrgusilma suurusega. Agentuuri tihedus sõltus tegevusvaldkonnast, ühiskonnaelu sektorist ja polnud ajas ühtlane. Eriteenistuste kohalolek oli suurem n.-ö. strateegilistes valdkondades, kus oli rohkem kokkupuutumist välismaalastega, riigisaladustega, sõjandusega, kuritegevusega, kõrgkoolidega. Agentuuri ulatus sõltus loomulikult kogu nõukogudemaal valitsevast olukorrast, klassivõitluse aktiivsusest. Stalini-aegsete repressioonide ajal oli agente vaja rohkem, neid oli kõrgemate panuste tõttu ka lihtsam värvata.

Teise maailmasõja järgsetel esimestel aastatel moodustasid julgeolekuorganite agentuurvõrgu informatorid, agendid ja residendid. Aja jooksul muutus konspiratiivse võrgu baasiline ülesehitus vähe ja veel 1980. aastatel kuulusid KGB agentuuri agendid, residendid ning konspiratiiv- ja kohtumiskorterite pidajad. Informatoritelt nõuti üksnes kuuldu ja nähtu regulaarset edastamist kontaktisikutele. Kuna nad ei olnud piisavalt usaldusväärsed, olid sageli värvatud sunniviisiliselt ning neil puudus vastav ettevalmistus, ei rakendatud neid keerukamate aktiivmeetmete läbiviimisel.¹⁵ Juba 1950. aastate alguses hakati informaatoreid kui agentuuri kõige kasutumat osa salajaste kaastöötajate hulgast välja arvama. Sama rolli hakkasid edaspidi täitma KGB usaldusisikud, kes olid värvatud punavõimule lojaalsete Nõukogude kodanike hulgast.¹⁶

Agendid kogusid operatiivülesannete täitmiseks olulist teavet, jälgisid organite nn. töötlustes olevaid isikuid ja täitsid muid salajasi aktiivülesandeid. Agendid võisid olla valvurite, vaatlejate ja konsultantide rollis, kelle ülesanne oli jälgida operatiivselt olukorda kõrgendatud julgeolekuriskiga objektidel.¹⁷ Eksisteerisid eriotstarbelised agendid, sh. tööks kinnipidamiskohtades (kambriagent), tagaotsitavate isikute identifitseerimiseks (marsruutagent), sihtmärgiks olevatesse gruppidesse infiltrerumiseks jälgimise, lõhestamise ja(või) lagundamise eesmärgil (siseagent). Lisaks agendid, keda kasutati vaenlaste mõrvamiseks (hävitusagent, mõrvaragent).¹⁸ Sidepidamine agentidega toimus tavaliselt konspiratiiv- või kohtumiskorterites, kus võeti vastu ja arutati agentide ettekandeid ning anti uusi ülesandeid. Kohtumiskorteri pidaja võimaldas kasutada oma elukohta tööks agentide ja residentidega, konspiratiivkorteri pidaja tagas tingimused agentuur-operatiivsete meetmete läbiviimiseks. Lisaks võis olla tegemist konspiratiivse aadressi pidajaga, konspiratiivse telefoni pidajaga või ülekandepunkti („postkasti”) pidajaga.¹⁹

Residendid moodustasid vahelüli julgeoleku operatiivtöötajate ja nende poolt vär-

¹⁵ Kaitsepolitseiamet. KGB agentuur ja salajased kaastöötajad. Aastaraamat 2009, 2009, lk. 38.

¹⁶ Kapo, *op. cit.*, lk. 41.

¹⁷ Vt. J. Albats. Mina zamedlennogo dejstvija. Russlit. Moskva, 1992.

¹⁸ Võššaja Krasnoznamennaja Škola Komiteta Gosudarstvennoj Bezopasnosti pri Sovete Ministrov SSSR imeni F. E. Dzeržinskogo (1972). Kontrrazvedovatel ´nõj Slovar´. Moskva, Naučno-izdatelskii otdel, lk. 7–8.

¹⁹ Võššaja Krasnoznamennaja..., *op. cit.*, lk. 312–313.

vatute vahel. Resident juhtis ja koordineeris agentide või usaldusisikute grupi tegevust. Residentideks värvatud isikud pidid olema partei- või komsomoliorganisatsioonides kontrollitud liikmed, kes aga ei olnud neis juhtival positsioonidel. Nendeks võisid saada ka endised KGB koosseisulised töötajad või mõned muud isikud, samuti edutatud oma tööga hästi hakkama saanud agendid.²⁰ Agentide ja residentide kohta peeti igavesti säilitatavat isiklikku ja töötoimikut. Iga kahe aasta järel toimus agentide ja residentide atesteerimine, mille tulemus vormistati kirjaliku iseloomustus-soovitusega.²¹

KGB usaldusisikuteks²² said reeglina juhtivad ametiisikud, asutuste juhid ja KGB organitele oli tähtis nende informeeritus oma alluvate suhtes. Usaldusisiku kontaktid operatiivtöötajaga ei olnud varjatud, kuid salajaseks pidi jääma suhete iseloom ja usaldusisiku aktiivne roll organite abistamisel. Ülesanded ei tohtinud nõuda eriväljaõpet ega konspiratsiooniuuete järgimise oskust. Usaldusisikutega võeti ühendust vaid konkreetse vajaduse korral ja neilt laekuv suuline teade vormistati hiljem õiendina. Edukalt täidetud ülesannete eest usaldusisikuid tasustati.²³ Usaldusisikuks saadi vabatahtlikult, salajase koostöö kohta ei võetud allkirja, usaldusisikule ei pandud varjunime, tema kohta ei peetud isikutoimikut. Usaldusisikud võeti arvele nn. literatoimikus, kuhu märgiti nende andmed ja formaalsete usaldussuhete kehtestamise aeg.²⁴ Usaldusisikud ei kuulunud ametlikult KGB salajaste kaastöötajate hulka, kuid KGB käskkirjadega 1959. ja 1960. aastast laiendati usaldusisikute kasutusala. Usaldusisikud olid (KGB käskkirja nr. 00430 järgi) need Nõukogude patrioodid, kes teatasid KGB organitele riikliku julgeoleku kindlustamise seisukohalt tähelepanu vääriivatest isikutest ja faktidest, samuti täitsid üksikuid operatiivülesandeid.²⁵

KGB täiendavaks ressursiks olid nn. mittekoosseisulised kaastöötajad, kelleks olid julgeolekuorganite või sõjaväe eruohvitserid. Nende tegevus toimus ühiskondlikel alustel KGB poolt kaitstavatel ja operatiivselt läbitöötatavatel objektidel. Ülesanneteks oli agentidega sidepidamine, usaldusisikute värbamine ja töö nendega, konkreetsete juhtumite lahendamisele kaasaaitamine, profülaktiliste meetmete kasutamine ja muu. Neid kasutati kooskõlastatult parteiorganitega, neile anti vastav ametitunnistus ja igauhe kohta seati sisse isiklik toimik.²⁶ KGB reservi kuulusid potentsiaalsed kaastöötajad, kellel oli eeldusi vastavaks tööks ja keda kavatseti värvata tulevikus, et kujundada agentuuri eriolukordades (nt. sõjaajal). Eriline kategooria koosseisuliste kaastöötajate hulgas oli lisaks tegutsev reserv. Väliselt töötasid nad tavaliste tsiviilametnikena, samal ajal saades korraldusi ja tööülesandeid KGB vastavalt struktuuriüksuselt. Nad säilitasid ametliku sideme eriteenistusega ning jätkus nende sõjaväeline karjäär. Nende isikute kuulumisest KGB ridadesse tohtisid teada väga vähesed, kuid tavaliselt aimasid seda paljud töökaaslased.²⁷

Näeme, et tegelikud piirid kaastöötaja ja koostöötaja vahel olid pigem ebamääraseks ja sageli pea olematud. KGB võis kasutada inimest informatsiooni hankimise allikana (nn. pimesi), ilma et töödeldav oleks sellest olnud teadlik. Julgeolekuorganitesse ametlikule töö-

²⁰ Võššaja Krasnoznamennaja..., *op. cit.*, lk. 279–280. Residenti tähendus erines sõltudes töötamisest sise- või välisperimeetril.

²¹ Instrukcija po učotu agentury v organax gossudarstvennoj bezopasnosti SSSR (1983). <http://www.lander.odess.ua/lib24.php>

²² Vt. Položenie ob agenturnom apparate i doverrennyx licax organov gossudarstvennoj bezopasnosti SSSR (1983). <http://www.lander.odess.ua/lib23.php>

²³ I. Jürjo. Nõukogude luure ja teaduse suhetest Eestis ja Baltimaades nõukogude perioodil. – Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil. Artiklite ja dokumentide kogumik. Koostaja T. Noormets. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 1999. lk. 173–220. (183)

²⁴ Võššaja Krasnoznamennaja..., *op. cit.*, lk. 93–93.

²⁵ I. Jürjo, *op. cit.*, lk. 174–175.

²⁶ Võššaja Krasnoznamennaja..., *op. cit.*, lk. 55.

²⁷ I. Jürjo, *op. cit.*, lk. 174.

leminekule eelnes sageli „prooviaeg” salajase kaastöötajana (nt. kõrgkoolis õppides), sest lojaalsus ja võimekus tuli praktikas välja selgitada. Rääkides agentidest, minnakse sageli märkamatuks üle nii-öelda koosseisuvälistest abistajatest KGB koosseisulistele töötajatele. Julgeolekuohvitser, töötades ametlikult väljaspool organeid n.-ö. katte all väljamõeldud identiteediga (nt. agent-illegaalina), oli sel ajal sisuliselt agendi staatuses ja allus agendijuhile. Sageli tegutses illeagaal üksinda, juhtimine toimus otse keskusest. Koosseisuline julgeolekutöötaja võis täita konkreetset operatiivülesannet hävitusagendina, siseagendina või kambriagendina, kasutades võltsidentiteeti.

Kes on meie hulgas, meie töökohal, kursusel koputaja, provokaator? Kelle järele ta nuhkis? Need olid väga tavalised ja tihti esitatavad küsimused totalitaarses ühiskonnas, milleks oli ka Nõukogude Liit.²⁸ Aleksander Solženitsõn on selles kontekstis märkinud ligikaudse hinnanguna, et iga nelja-viie Venemaa linnaelaniku hulgas oli 1960. aastatel ilmtingimata üks, kellele vähemalt kord elus oli tehtud pakkumine hakata koputajaks. Vahel oli neid ka tihedamalt. Nimetatud autor uuris vangide seltskondadelt, keda, millal ja kuidas on värvatud. Ja tema andmetel juhtus nõnda, et laudkonnas, kus oli õige mitu inimest, oli see ettepanek omal ajal tehtud kõigile.²⁹ Kõige värskeimatel andmetel on Eestis rohkem kui 1000 võõrriikide eriteenistustes ametlikult töötanud isikut oma seotusest kapole teatanud. Nende seotus on varjatud riigisaladusega. Lisaks nendele on praeguseks avaldatud teade Riigi Teatajas enam kui 640 isiku kohta, kes ei raporteerinud ettenähtud kuupäevaks oma seotusest organitega.³⁰ Viimaste hulgas pole ühtegi koostöötajat.

Koputajate/ koostöötajate isegi enam-vähem täpse arvu tuvastamisega on suur hulk probleeme ja nende tegelik hulk oli tõenäoliselt teadmata ka KGB juhtidele endile. Mitu korda on nimetatud Eesti koostöötajate arvuks 10 000 kuni 15 000. ENSV KGB arhiivis oli 1989. aasta lõpus hinnanguliselt ligikaudu 13 500 agenditoimikut. Tegevagente, kelle toimikud asusid operatiivtöötajate käes, oli väidetavalt 2500–3000.³¹ Omaegse õiguskaitse väitel oli Eestis 1980. aastate lõpul ametis üle 10 000 KGB agendi. Seda väites tugines ta enda arvates usaldusväärsele allikale – NSVL KGB 1990. aastate alguse ülemale Bakatinile.³²

Koputajate arvu puhul võib tuvastada hulgaliselt tunnuseid, mis viitavad selle kasutamisele nn. kurja konstandina.³³ See oli arvnäitaja, mille abil süvendada ettekujutust siinsest elanikkonnast kui avatud ühiskonnaks ja iseseisvaks riikluseks võimetust „vasallrahvast”. Kultuurilises mõttes tähistab agentuuri levik ja tegevus omamoodi ühiskonna sidusust kajastavat karakteristikut. Sõnum peab tänaseni näitama siinsete inimeste kõlbmatust läänelikkude tüüpi ühiseluks. Koos teiste analoogiliste näitajatega peab see kirjeldama okupatsiooni perioodil aset leidnud kollaboratsiooni ja „vääramatule välisjõule” alistumise üldrahvalikku ulatust. Elanikkond oli allutatud kuni sinnamaani välja, et hakkas ise seda olukorda nautima, sest loodud oli uus nn. klientelistlik fraktaalsus, sotsiaalse sidususe tüüp.

Eksperimenti jätk

Küsimus on tolleaegsetes ühiskonnaelu funktsioneerimise põhimõtetes. Loodud legend organite kõikvõimsusest, kõiknägemisest ja kõiketeadmisest oli keskne ja sinna

²⁸ A. Solženitsõn. (1990). Gulagi arhipelaag. Kirjandusliku uurimise katse, III–IV. Eesti Raamat, Tallinn, lk. 266.

²⁹ A. Solženitsõn, *op. cit.*, lk. 481.

³⁰ Kapo direktori Arnold Sinisalu intervjuu ETV saates „Kahekõne” 14.01.2013. <http://www.postimees.ee/2597680/arnold-sinisalu-kgb-vari-ei-kao-meie-uhiskonnast-niipea>

³¹ H. Mägi. ENSV KGB tegevuse lõpetamine. Varrak, 2012, lk. 18.

³² K. Klandorf. Jälitaja ja jälitatav. Fookus, 2010, lk. 130.

³³ Vt. J. Saar. Kurjad konstandid ja Eesti. – Akadeemia 2010, nr. 7, lk. 1155–1180.

juurde kuulus usk agentuuri kõikjaleulatuvusse. Kogu koputajate kasutamise praktika ütleb inimeste kohta vähe originaalset, harva midagi sellist, mis pole teada piiblist, kirjandusklassikast või sotsiaalpsühholoogilistest uuringutest. Tegemist oli normaalsete inimeste normaalse reaktsiooniga ebanormaalsetele tingimustele. Praegune Saksamaa president ja varasem Stasi arhiivide komisjoni esimees J. Gauck väljendas seda järgmiselt. „Sain teada mitte just nii palju inimeste kohta, seda, millised inimesed võivad olla – head või kurjad – saab ka elus kogeda, ka siis kui piiblist vaadata, inimesel endal on alati võimalus otsustada, kas ollakse kellegi vastu või kellegagi koos, selles suhtes sain Stasi materjalide avalikustamisel vähe teada inimeste kohta,“ rääkis Gauck.³⁴

Küll aga ütleb koputajate kasutamise praktika palju süsteemi kohta, tuues välja selle kõige sügavama, lausa arhetüüpse pahelisuse. Infot koguti ja kasutati inimeste kohta kui teatavat valitsemisoskust, mis rõhujail aitas oma rahvast rõhuda, agentuuri kasutati ühiskonna sisemiseks lõhestamiseks, hirmu tekitamiseks, valitsemise instrumendina. Mida tegelikult inimestega tehti Nõukogude perioodil, pannes neid halbade ja väga halbade valikute ette (kas hakata ette kandma kaaslaste kohta või saada karistatud), muutes paljud vaimseks invaliidiks, see jääb tolleaegsete asjapulkade südametunnistusele. Lugematud isiklikud tragöödiad, kuna kahjustati inimese hinge, pannes ta vastamisi temast suuremate ja tugevamate jõududega. Jah, inimesi saab sundida tegelema vääritute asjadega, inimesi saab ära osta, kasutades nende hirmutamist ja meelitamist, mõnda lihtsamini, mõnda raskemini. Lihtlabane ebakõlbeline manipuleerimine inimestega võib tuua välja inimhinge halvima külje. Kuid sellega tehakse nii teisi inimesi kui ka ennast väiksemaks, halvemaks. See pole hea otsus, tark valik ega ka mitte sügav tarkus, see pole uhkuse asi ja asub valgusaastate kaugusel kristliku eetika põhimõtetest. Erinevalt neist, kelle valdkonnaks on olnud inimese püüd „tõusta endast kaks sentimeetrit kõrgemale“, soov aidata tõusta ka meelt heitnud ligimesel, säilitada väärikus.³⁵

Totaalsel vael ja järelevalvel põhineva jätkusuutliku sotsiaalse korralduse loomine bolševikel ebaõnnestus, kuid liiga vara ei maksaks rõõmustada. Praegu toimuv võib osundada vanglaeksperimenti jätkuna uuele eksperimentile, kus eesmärk on jätkata usaldamatuse külvamist inimeste vahele uutes oludes. Tahetakse säilitada püramiidjat, nomenklatuuril põhinevat ühiskonna põhijoonist, mis vastandub läänemaisele normaaljaotuslikule ja tasapinnalisele ühiskonnatüübile. Kõiges selles osalevad kurjade konstantide kasutajad ka siis, kui nad oma tegevuse järelmeid ei teadvusta. Vägisi jääb mulje, et nii mõnegi endise kaastöötaja verbaalne aktiivsus on sihipärane, ta püüab süvendada arusaama, nagu oleks Eesti olnud siis ja on ka praegu läbinisti pehkinud. Olles ilmselt veendunud, et me pole põhimõtteliselt võimelised omariikluseks, endaga iseseisvalt hakkama saamiseks. Tegelikult on see idamaine üldistus, mille järgi pärisorjad, holopid, talupojad, kogu nn. inimkari vajabki kõrgemalseisvat juhti, juhendamist, enda eest otsustamist, kuna oma loomupärase piiratuses pole inimesed iseseisvalt võimelised nägema, mis neile on hea. Baasiline orientatsioon oli Nõukogude ajal üksnes maskeeritud marksismi-leninismiga ja tänastes oludes Venemaal millegagi, millel veel õieti nimegi pole.

Arutluskäikudes naabrite keelekandmise kohta aetakse ilmselt meelega segi jälitajad ja jälitatavad, ohvrid ja kurjategijad, kui kasutada kriminoloogia terminoloogiat. Eesmärk on hägustada kontrolliorganite rolli lähiminevikus, sest kui kogu ühiskond koosnes aktiivsetest ja vähem aktiivsetest kaasajooksikutest, ei ole rollide erinevus enam nii ühetähenduslik ega selge. Ühed kaasajooksikud oleksid olnud justkui väidetavalt kõik. Pealegi objektiivset

³⁴ Vt. <http://www.postimees.ee/1295406/gauck-stasi-materjale-uurides-sain-teada-voimu-uskumatust-arrogant-sist>

³⁵ C. Miłosz. Valitud luuletusi. Hendrik Lindepuu Kirjastus, Tartu, 2013, lk. 333.

tõde kui sellist ei olegi, kõik on suhteline, ühe inimese tõde on teise vale. Nii nagu nõukogude ajal, on sellise radikaalse, küünilise, enesehävitusliku ja kalkuleeriva maailmapildi jutlustajaid ka tänasel päeval.³⁶ Teiseks püütakse niisugusel viisil sisendada ideed, et sel juhul, kui ebaõiglus ja ebaausus kestavad pikka aega, toimub ajapikku paratamatult normaliseerumine ning varasem ebaõiglus ja ebaausus muutuvad normiks. Paraku see nii ei ole, sest juba Rooma õiguses kehtis põhimõte, et õigusetusest ei sünni õigust, mitteõiguspärasel tegevusel ei saa olla õiguspäraseid tagajärgi ning sellise tegevuse resultaadiks ei saa olla uued õigused. Kolmandaks solvatakse sel viisil süütuid inimesi, keda otseselt represseriti ja kellel puudus võimalus punavõimule reaalselt vastupanu osutada. Nemad ei ole mingilgi määral toimunu eest vastutavad, vaid täit vastutust kannavad selle eest need, kelle aktiivsel tegutsemisel okupatsioon ja kommunistlik terrorirežiim Eestis alates 1940. aastast kehtestati ja kuni 1991. aastani jätkus. Nagu massirepressioonid toimusid ülalt (keskvõimult) tulnud salajaste instruksioonide põhjal ning sihtgrupi proportsioonid pidid tagama varasema eliidi hävitamise. Sama oli organite agentuuride loomisega vallutatud territooriumidel – siin ei olnud midagi juhuslikku ega seotut kohalike inimeste pahelisuse-mittepahelisusega.

Ükskõik kui palju oli Eestis võimudele koputajaid, tekitati need just selle sama(de) organi(te) poolt, kelle juht silmakirjalikult nende olemasolu pärast hiljem muret väljendas. Ja levitatakse jätkuvalt nende isikute poolt, kes sellega ise ametis olid. Näiteks töötades hotellis Viru, kus väidetavalt Nõukogude riiki külastavaid välismaalasi valuutaprostituitide ja -spekulantide alatute rünnete eest kaitsti. Niisugune oma töö justkui ülla eesmärgi seletus on tänapäevaseks seisukohalt vaadatuna naeruväärne. Tegelikult „kaitsti” ustava vangivalvurina „suure tsooni” välisperimeetrit põgenejate/ründajate eest ja sellega bolševike võimu. Nii lihtne ja ühetähenduslik see oligi vähemalt sellest hetkest peale, kui asuti tööle „põrgu eeskotta”. Muidugi tehti seal vältimatut koostööd julgeolekuorganitega kas neile otseselt alludes või nendega vähemalt usalduslikus vahekorras olles. Eesliinil toimetajad olid piltlikult öeldes mitte paradiisivalvurid, vaid sortsid, kes tegutsesid seal Vanakurja truude kannupoistena. Valvasid selle järele, et põrgus valitseks vajalik kuumus ja kord ning et keegi ära ei põgeneks.

Täna teame, et bolševike riik põhines Lääne mõistes valel ja valetamisel, petmise põhjendus oli aga lausa filosoofilis-religioosne. Totalitaarse võimu soov tegelikult „olukorras riigis” teada saada pole kunagi olnud lõpuni siiras. Selline soov oleks olnud ebareaalne, sest niisuguses võimutraditsioonis alluvad ei tea ülemustest sisuliselt midagi, ainult aimavad. Samas ka ülemused ei tea alluvatest palju, kuigi arvavad teadvat. Nüüd ilmuvad memuaarid toovad regulaarselt välja tolleaegsete valitsejate tegeliku armetuse ja vähese informeerituse.³⁷ Otse hämmastav on samas enesekindlus, mille järgi KGB endised töötajad peavad ennast jätkuvalt omaaegse ühiskonna koorekihiks ja väga headeks inimloomuse tundjateks. Väites näiteks järgmist: „Täpsem oleks näha endistes KGB ohvitserides teatavat sotsiaalset rühmitust ehk selliste endiste Nõukogude kodanike kogumit, kes on üldjuhul valitud välja nende paljutöötavuse pärast, omavad valdavast osast inimestest paremat haridust ja on saanud võimaluse õppida lähemalt tundma inimloomust – see kujutab ju endast luuretöö üht keskset osa.”³⁸

Legendi järgi oli Nõukogude luure maailma parim, kus ohvitserid tegid oma tööd kirega, tuginedes innukusele ja patriotismile ning väga kõrgelt arenenud professionaalsele nn. aukultuurile. Nõukogude perioodi ametlik arusaam reaalsusest ja inimsuhetest kirjel-

³⁶ U. Esilas. Venemaa panustab tõe puudumisele. Intervjuu Peter Pomerantseviaga. – Postimees, AK 10.01.2015.

³⁷ Vt. nt. A. Tšernjajev. 1991. aasta NSV Liidu presidendi abi päevik. Vagabund, Tallinn, 2006.

³⁸ V. Tšerkašin, *op. cit.*, lk. 295.

dab seda nihet, mis oli toimunud KGB süsteemis töötavate inimeste teadvuses. Kuivõrd tõsiselt ja „päriselt esinevana” oli hakatud võtma enda loodud näivat reaalsust, kuidas see muutus üha enam tahteakti kaudu loodava maailma sarnaseks. Totaalse allutatuse skaala läks sujuvalt üle mittekooresseisulistest töötajatest kooresseisuliste kaastöötajateni. KGB ise oli sõjaväeline, rangelt subordineeritud organisatsioon oma auastmete ja ametikohtadega. Seetõttu oli ka julgeoleku ohvitser enda ülemuste suhtes samasuguses tingimusteta allumise seisundis ja vastutas mitte ainult enda, vaid omakorda ka enda alluvate eest isiklikult ülenevas suunas. Läbiv joon on, et organid käsitlevad inimest vahendina mingi eesmärgi saavutamiseks, ühikuna, mis täidab üksnes kindlat funktsiooni süsteemis. Ka julgeolekuorganite töötajad olid vaid paheliselt toimiva süsteemi osad, ei midagi enamat. Kellelgi neist ei olnud enda rollist ega tegevuse tähendusest objektiivset ega ülevaatlikku pilti, mida valdasid ülenevad võimutasandid.

Nagu omaaegne Komintern, teeb tänane Venemaa loosungitega äri nagu salaviina-kaupmees võltsitud alkoholiga, ja mida lihtsameelsem on külastaja, seda kergemini saab temast ideoloogilise puskari ohver, mida müüakse rahu, demokraatia, progressi või mis tahes muu kaubamärgi all.³⁹ Nõukogude ühiskonna kui õiglase ja võrdsete võimalustega ühiskonna müüdi narkoos on sama visa ja seda on sama raske ravida nagu igasugust muud maaniat või ismi.

Välisvaatlejaid on üllatanud, kui kõrge avaliku riikliku positsiooni on nüüdseks Venemaal omandanud organite kaas- ja koostöötajad. Venemaal on ilmselt tekkinud uuelaadiline riigitüüp, kus eriteenistused ei ole enam poliitilise võimu tööriist, vaid on ise saanud võimuks oma ideede ja poliitilise tahtega. Niisugust erakordset olukorda, kus need ametkonnad ise asuvad absoluutse võimutäie tipus, pole Vene ajaloos varem olnud. Kui varasemalt on nn. opritšnikud olnud alati kõrgema võimu ehk ideoloogide teenistuses, siis nüüdse olukorra puhul käsutavad nad ennast ise. Paljud täna Venemaa eriteenistustes töötavatest isikutest on mitmendat põlve KGB-lased, kujutades nii endast uut laadi järjepidevuse kandjaid. Nad valivad ise endale sobiliku ideoloogia ja määravad vahendid ideoloogia elluviimiseks. Selle maa eriteenistustest on saanud ühiskonna peremehed, kes juba 1999. aastal Putini sõnutsi täitsid edukalt neile usaldatud riigistruktuuride ülevõtmise ülesande.⁴⁰ Et niivõrd kiire tõus suurriigi juhtpositsioonidele võib ka neile endile tunduda müstiline, kaldutakse juhtunut seletama Jumala tahtega. Vähemalt mõned kõrgemad jõuametkondade esindajad paistavad siiralt arvavat, et Jumal on nad ära valinud ja juhib nende kätt stabiilsuse ja korra tagamisel.⁴¹

Kõikvõimsa KGB müüdi sihipärane kasutamine loob Eestis mitte läänemaist sotsiaalset sidusust inimeste vahel, vaid jätkab varasemat, mida nimetan ülaltpoolt allutatuse tüüpi sidususe traditsiooniks. Vähene karastatus humanitaarias koos objektiivse informatsiooni puudumisega halvab vastupanuvõimet ka hullumeelsetele ja paranoilistele teooriatele. Varjatud jõudude mäng, ei tea kust juhitud, mõnede inimeste eriline mõjusus, millel tagamaad hämarad, kuuluvad niisugusesse maailmapilti. Täna näeme seda, et kommunistist saab vägagi lihtsalt vandenõuteoreetik, sest tema baasarsaam maailma toimimisest ja inimese rollist selles on põhimõtteliselt sama. Niisugust nihet kohtame ka siinses poliitilises kultuuris, mis seisneb laialt levinud valmisolekus oma vabadusest loobuda, anda end liigagi murelt ja vabatahtlikult mõne „katusepakkuja” hoole alla. Alateadlik hirm vabaduse ees on meie mõodaniku psühholoogiline pärand.

³⁹ A. Koestler. Pühendatud. – Loomingu Raamatukogu 1995, nr. 5, lk. 51.

⁴⁰ Niisugune avalik ülestunnistus võib tulevikus Putinile tuua süüdistuse vandenõu organiseerimises, sest lääneliku arusaama järgi just sellega antud juhul ongi tegemist.

⁴¹ A. Soldatov, I. Borogan. Uus aadel. Julgeolekuriigi taasloomine Venemaal ja KGB pärandi edasikestmine. Tänapäev, Tallinn, 2010, lk. 15.

Kokkuvõtteks

Eestis kehtestati 1995. aastal seadus⁴², mis vähendas olulisel määral toimikutel (kas oletatavatel või tegelikel) põhinevat inimeste hirmutamist ja hoidmist n.-ö. „konksu otsas”. Mida kindlasti jätkuvalt teha tuleb ning mis on siiani suhteliselt tegemata jäänud, on võitlus vaimse desovetiseerimise resultaatidega, nõukogudeaegsete stereotüüpide ja stampidega, mis ilmnevad mitmel viisil ning näitavad elujõulisust veel nüüd, kui iseseisvus on kestnud rohkem kui kakskümmend aastat. Üks niisuguseid jäänukeid on müüt KGB kõikvõimsusest ja igikestvusest. Tasakaalukalt vaadatuna olid KGB ja teised eriteenistused Nõukogude Liidus parasiidid, kes koos võimutäiuseni jõudnud bolševike maffiaga elasid kogu ühiskonna kulul. Paljuski neile „võlgneb” Venemaa oma jätkuva sotsiaalmajandusliku mahajäämuse 21. sajandi alguses. Endale jõuga võetud privileegid võimaldasid organite esindajatel nautida inimeste põhimassist erinevat elu ja positsiooni, mis asus seadustest kõrgemal. Võttes vajadusel appi ka isiklike asjade ajamisel riigi administratiivse ressursi. Läbipaistmatus ja karistamatus toovad igal maal ja alati kaasa oma positsiooni kuritarvitamise isiklikes huvides ehk korruptsiooni. Nii tekib mitte uut tüüpi aadel, vaid hoopis „vesikivi ühiskonna kaelas”, mis paratamatult takistab arengut ja edasiliikumist.

Täna peame nägema juba ka uusi reaalseid ohtusid, sest vaenulikud eriteenistused suudavad välja selgitada korrumpeerunud poliitikuid ja ametiisikuid, kasutada nende inimlikke nõrkusi nn. pehme hegemoonia kehtestamiseks.⁴³ Bolševistlik vanglaeksperiment sai läbi ja Eesti eripäraks taasiseseisvumisel oli laulev veretu revolutsioon, mida tuleb pidada suureks kordaminekuks. Kommunistidel ei õnnestunud tõestada, et inimene ongi selline, nagu nemad arvasid ja niiviisi inimesi käsutades, kasutades saab kõige suurema ühiskondliku arenguefekti. Tasub aga olla tähelepanelik, et mitte sattuda märkamatuks osalema uude eksperimenti.

Jüri Saar

(1956), *PhD*, kriminoloogia professor, Tartu Ülikool, Kaarli pst.3, 10119 Tallinn, juri.saar@ut.ee

⁴² Riigi Teataja I 1995, 17, 233.

⁴³ E. Lucas. Vene luure on ohtlikum, kui Lääs arvab. – Postimees, AK 07.11.2014.